МАНФААТЛАР ГУРУҲЛАРИНИНГ ЖАМИЯТ СИЁСИЙ ТИЗИМИДАГИ ЎРНИ

Нодира Сардаровна Расулова

Тарих фанлари номзоди, доцент,
Гуманитар ва ижтимоий фанлар кафедраси
Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Ҳарбий-техник
институтининг
nodira.sardarovna@gmail.com

Аннотация. Мақолада манфаатлар гуруҳларининг фуқаролик жамиятида тутган ўрни ва роли, функциялари, фаолиятига хос хусусиятлар, сиёсий партияларникига ўхшаш ва фарқли жиҳатлари тадқиқ этилган. Таниқли олимлар ва сиёсатшунос мутахассисларнинг фикр-мулоҳазаларини таҳлил қилиш асосида манфаатлар гуруҳларининг ҳокимият органларига таъсир кўрсатиш орқали умумий манфаатларни ҳимоя қилишга интилаётган давлат ҳамда хусусий мақсад ва манфаатларни ифодаловчи фуқаролик жамияти ўртасида воситачилик қилишдек асосий вазифаси кўрсатилган. Турли манфаатлар гуруҳларининг ҳокимиятга таъсир этиш, аҳолининг эҳтиёж ва талабларини сиёсий қарорлар қабул қилувчи шахслар ва органларга етказиш имкониятлари аниқланган. Фуқароларнинг сиёсий-ҳуқуқий фаоллигини оширишга қаратилган аниқ таклиф ва тавсиялар ифодаланган.

Калит сўзлар: давлат, ҳокимият, сиёсий тизим, сиёсий партия, фуқаролик жамияти, манфаат, манфаатлар гуруҳи, фуқаро, сиёсий-ҳуқуқий фаоллик.

Иқтибос учун: Расулова Н.С. Манфаатлар гуруҳларининг жамият сиёсий тизимидаги ўрни. *Марказий Осиё ижтимоий тадқиқотлар журналы*. 2020, 1(2), 14-20.

РОЛЬ ГРУПП ИНТЕРЕСОВ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ ОБЩЕСТВА

Нодира Сардаровна Расулова

Кандидат исторических наук, доцент,
Кафедра гуманитарных и социальных дисциплин,
Военно-технического института Национальной гвардии Республики Узбекистан

Аннотация. В статье исследованы роль и место групп интересов в гражданском обществе, их функции, специфика деятельности, схожие черты и отличия от политических партий. На основе анализа мнений видных ученых и специалистов-политологов показана основная задача групп интересов – посредничество между государством, стремящимся к защите общих интересов, и гражданским обществом, выражающим частные цели и интересы. Определены возможности различных групп интересов воздействовать на власть, а также доводить до сведения лиц, принимающих политические решения, потребности и требования населения. Сформулированы

конкретные предложения и рекомендации, направленные на повышение политико-правовой активности граждан.

Ключевые слова: государство, власть, политическая система, политическая партия, гражданское общество, интересы, группа интересов, гражданин, политико-правовая активность.

Для цитирования: Расулова Н.С. Роль групп интересов в политической системе общества. *Журнал социальных исследований Центральной Азии*. 2020, 1(2), 14-20.

ROLE OF GROUPS OF INTEREST IN THE POLITICAL SYSTEM OF SOCIETY

Nodira Sardarovna Rasulova

Ph.D. in history, Associate Professor,
Department of Humanities and Social Disciplines,
Military-Technical Institute of the National Guard of the Republic of Uzbekistan

Abstract. The article examines the role and place of interest groups in civil society, their functions, specificity of activities, similarities and differences from political parties. Based on an analysis of the opinions of prominent scientists and political scientists, the main task of interest groups is shown - mediation between the state, seeking to protect common interests, and civil society, expressing private goals and interests. The possibilities of various groups of interests to influence the authorities, as well as to bring to the attention of political decision-makers, the needs and demands of the population, have been determined. Specific proposals and recommendations have been formulated aimed at increasing the political and legal activity of citizens.

Key words: state, power, political system, political party, civil society, interests, interest group, citizen, political and legal activity.

For citation: Rasulova, N.S. Role of groups of interest in the political system of society. *Journal of Central Asian Social Studies*. 2020, 1(2), 14-20.

Кириш.

Фуқаролик жамиятининг кўлами жамиятнинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётига таъсир этиш имконига эга бўлган фаол фуқаролар улуши билан изоҳланади. Ҳар қандай мураккаб тузилган жамиятда албатта фуқароларнинг давлат билан муносабатларини бевосита ифодаловчи маълум бир механизм мавжуд бўлади. Улар орасида манфаатлар гуруҳи ва сиёсий партиялар муҳим ўринни эгаллайди.

Давлатнинг халқ билан муносабатларида воситачи бўлувчи бирлашмалар кишилар бирликларининг ижтимоий, миллий, минтақавий ва ҳоказо манфаатларини намоён қилади ва улар аъзоларининг жамоавий фаолият шакли ҳисобланади. Манфаатлар гуруҳлари фаолиятида иштирок этиш билан фуқаролар ижтимоий фаолиятидан сиёсий фаолликка ўтиш томон бир қадам қўядилар. Турли-туман манфаатлар гуруҳлари ҳокимиятга таъсир этиш, аҳолининг эҳтиёж ва талабларини сиёсий қарорлар қабул қилувчи шахслар

Сиёсатшунослик / Политология / Political Sciences

ва органларгача етказиш учун кенг имкониятлар тўпламига эгадирлар [1,278]. Бинобарин, манфаатлар гуруҳлари одамларнинг турли сиёсий институтлар, аввало давлат билан муносабатлардаги манфаатларини ифодалаш ва қаноатлантириш учун ташкил қилинган кўнгилли бирлашмалари сифатида таърифланади.

Усуллар. Мақола умум қабул қилинган тарихий методлар – тарихийлик, қиёсий-мантикий таҳлил, кетма-кетлик, холислик тамойиллари асосида ёритилган.

Натижалар ва мулоҳазалар.

Манфаатлар гуруҳи атамаси (interest group, манфаатдор гуруҳ) асосан сиёсий фанлар тизимида ишлатилади. Бунда манфаатлар гуруҳи – ўзларининг ҳокимият аҳамиятига эга бўлган манфаатларини давлат органлари ва бошқа сиёсий институтлар билан муносабатларда ифодалаш ва ҳимоя қилишга интилувчи кишилар бирлашмаси. Бу қўйидагиларда ўз ифодасини топади:

а) гуруҳнинг ўз манфаатларини артикуллашида, яъни фуқароларнинг ижтимоий ҳис-туйғулари ва умидлари, қониқмаслик ёки биродарлик ҳис-туйғуларини муайян сиёсий талабларга айлантиришда;

б) манфаатларни агрегация қилишда, яъни уларни тартибга келтириш, келишиш ва устуворлиги бўйича даражалаш ҳамда гуруҳ учун умумий бўлган мақсадларни ишлаб чиқишда;

в) манфаатлар гуруҳи ҳал этилишидан манфаатдор бўлган муаммонинг ҳолати ҳақидаги маълумотларни ҳокимият органлари ва бошқа сиёсий институтларга етказишда (трансляция қилишда);

г) жамиятнинг сиёсий элиталари, ҳокимият тузилмаларини шакллантириш жараёнида иштирок этишида [2, 54].

Бунда манфаатлар гуруҳи ўзи ҳокимият тепасига келишга уринмайди, унинг у ёки бу тарзда (қандай қилиб бўлса ҳам) давлат бошқарувига келишга интилувчи сиёсий партиядан фарқи ҳам ана шунда. Манфаатлар гуруҳи кенг доирадаги ижтимоий ҳаракатлардан ўзининг ихчамлиги, шахслараро алоқаларнинг ривожланганлиги, бошқарилиш даражаси юқориқлиги билан фарқ қилади. Шу билан бирга, манфаатлар гуруҳи ижтимоий ҳаракатлар муҳитида ҳам юзага келиши ҳамда муайян шароитлар бўлганида сиёсий партияларга айланиши ҳам мумкин.

М. Вебернинг фикрича, манфаатлар гуруҳлари (иттифоқлари) давлатдан муайян даражада мустақилдирлар, улар ҳокимиятда бевосита иштирок этиш йўлини ахтармайдилар ҳамда “белгиланган келишувга мувофиқ иш тутадилар” [3, 516].

Р. Даль эса ижтимоий жараёнлар мураккаблашгани сайин турли хил “сиёсий уюшмалар – лобби қилувчи ташкилотлар, босим ўтказиш гуруҳлари, сиёсий партиялар” сони кўпайиб бориши муқаррар деб тахмин қилган. У ҳозирги жамиятнинг барқарорлиги муаммосини ҳам ана шу жараён билан боғлаган [4, 5].

М. Олсон эксклюзив (ёпиқ) ва инклюзив (очиқ) гуруҳларни тадқиқ этган бўлиб, “алоҳида қизиқиш” (махсус манфаат) тушунчасини кўриб чиққан бўлиб, катта таъсирга эга бўлган гуруҳларнинг “қўшимча маҳсули” назариясини илмий муомалага киритган. Тадқиқотчи ушбу

Сиёсатшунослик / Политология / Political Sciences

категорияларни таҳлил қилар экан: “Катта гуруҳ индивидларида жамоавий фойда олиш мақсадида лоббини ташкил қилиш учун етарли рағбат (стимул) бўлмаса, у ҳолда уюшган катта гуруҳлар мавжудлигини қандай изоҳлаш мумкин?” [5, 124].

Т. Парсонс “гуруҳ фақат ўзининг аъзолари, жумладан, масъул вазифаларни бажараётган аъзолари орқалигина ҳаракат қилиши мумкин”, деб ҳисоблаган [6, 158], яъни ушбу уюшмалар айни вақтда ҳукумат қарорини қабул қилиш билан боғлиқ фаолият билан ҳам машғулдир. “Босим ўтказиш гуруҳи” тушунчаси М. Дюверже томонидан муомалага киритилган бўлиб, у босим ўтказувчи гуруҳларни аниқроқ даражаларга бўлиб “exclusive” presuве (текшириш) groups ҳамда бундай алоқа фаолиятининг бир қисмигина бўлганларини “partial” pressuве groups нинг таркибий қисми деб ҳисоблайди [7]. М. Олсоннинг фикрича, “ушбу ташкилотлар барча турларининг вазифаси улар иштирокчилари учун умумий бўлган манфаатларни, яъни иш ҳақини оширишда касаба уюшмаси аъзоларининг умумий манфаатларини, фермерларнинг протекционистик қонунчиликдан умумий манфаатдорлигини, картелнинг нархлар ошишидан умумий манфаатдорлигини, акциядорларнинг катта дивидендлар ва акциялардаги нархларнинг юқори бўлишидан умумий манфаатдорлиги, фуқароларнинг яхши ҳукумат бўлишидан умумий манфаатдорлигини қўллаб-қувватлашдан иборат. ... Шундай қилиб, ташкилотнинг вазифаси умумий ёки гуруҳий манфаатлар мавжудлиги билан боғлиқ” [5, 6].

Россия сиёсий адабиётларида манфаатлар гуруҳларининг фаолияти

босим ўтказиш гуруҳлари фаолиятига яқин фаолият сифатида таърифланади, манфаатлар гуруҳлари жамият учун зарур функцияларни бажаради. Ушбу ҳодисанинг (феноменнинг) анча тўлиқ типологияси хориждаги (М. Олсон, Г. О’доннел, Ф. Шмиттер ва бошқалар), шунингдек Россия муаллифларининг (С. П. Перегудов, Н. Ю. Лапина, И. С. Семененько, В. А. Лепехин, Я. Ш. Паппе ва бошқалар [8,9,10]) асарларида келтирилади. Ушбу ёндашувларга мувофиқ уюшганлик ихтисослашувига кўра тўрт турдаги манфаатлар гуруҳларини ажратиш мумкин: спонтан (тасодифий), институционал, ассоциатив ва ноассоциатив манфаатлар гуруҳлари.

М. Олсон, жумладан қуйидаги манфаатлар гуруҳларини ажратади:

“Таъсирли гуруҳларни ташкил қилишнинг энг муҳим тури” бўлган, “Катта лоббистик ташкилот юзасидан бўладиган ҳар қандай баҳс-мунозарада биринчи ўринни” эгаллайдиган меҳнат (касбий) лобби [5,127];

манфаатлари йўлида ишловчи лоббилар сони кўп бўлган жамият қисми ҳисобланувчи ишбилармонлик лоббиси (ишбилармонлар ҳамжамияти) (масалан, “савдо палатаси”);

фермерлар кооперативлари ва лобби. Улар, масалан, АҚШда М. Олсон фикрича, ниҳоятда кам; муҳим ижтимоий ва сиёсий ташкилотлар ҳисобланувчи “ноиктисодий” лобби, масалан, фахрийлар ташкилотлари, филантропик лобби, диний ташкилотлар ва бошқалар;

лоббиси мавжуд бўлмаган ва ҳеч қандай ҳаракатлар содир этмайдиган уюшмаган гуруҳ бўлмиш “унутилган” гуруҳлар, уларга, Олсон фикрича, мавсумий қишлоқ хўжалик ишчиларини,

Сиёсатшунослик / Политология / Political Sciences

идора хизматчиларини, солиқ тўловчиларни, истеъморчиларни киритиш лозим ва ҳоказо [5, 127-155].

В. П. Макаренконинг фикрича, “манфаатлар гуруҳларининг пайдо бўлиши индивидуал (якка тартибдаги) фойда катта бўлган, паразитар тамойилларни назорат қилиш учун сарф-харажатлар эса арзимас бўлгандагина эмас, балки ташкилотнинг харажатлари жамоавий неъматда индивид улуши паст бўлганда ҳам энг эҳтимолли даражада бўлади. Гуруҳ тузилганидан сўнг унга янги аъзолар уларнинг селектив (танланган) неъматларга интилиши асосида ҳам, мажбурлаш механизмларига таяниб ҳам қабул қилинади” [11,122].

Масалан, Дж. Берри манфаатлар гуруҳларига “ҳукуматга таъсир кўрсатишга уринаётган ташкилотлар” сифатида қараган [12,5]. А. Секват манфаатлар гуруҳлари деб “умумий мақсадлар атрофида бирлашган ҳамда мувофиқлашган ҳаракатлар ёрдамида давлат ҳокимияти вакиллари билан ҳукуматнинг маъмурий ва қонунчилик қарорларига таъсир кўрсатиш учун алоқа ўрнатишга интилувчи шахслар жамоалари”ни атайди [13,11]. М. Петракка манфаатлар гуруҳлари деганда “давлатдан муайян сиёсат юритишига ҳаракат қилаётган ёки муайян сиёсий мақсадларни кўзлайдиган ташкилотлар ёки институтлар”ни тушунади [14,7]. Ф. Хэриснинг фикрича, манфаатлар гуруҳлари “яратувчилари учун мақбул йўналишда давлат ҳокимият органларига таъсир этиш мақсадида ташкил қилинган тузилмалардир” [15,224].

Юқоридаги фикр-мулоҳазалардан ҳам кўриниб турибдики, манфаатлар гуруҳлари ва сиёсий партияларнинг

асосий фарқи уларнинг давлат ҳокимиятига муносабатидадир. Манфаатлар гуруҳлари сайловларда номзодларини кўрсатиш ва ҳукуматнинг фаолияти учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қараганда давлат ҳокимияти органларига таъсир этиш орқали кўпроқ ўз мақсадларига эришадилар [16, 82-83].

Манфаатлар гуруҳлари билан бир қаторда сиёсий партиялар ҳам ижтимоий-сиёсий муносабатлар тизимида медиатор функциясини бажаради. Манфаатлар гуруҳлари ҳам, сиёсий партиялар ҳам жамият ва давлат институтлари ўртасида ҳамкорликни таъминлаб сиёсий соҳада ижтимоий манфаатларнинг вакиллигини амалга оширади. Бироқ, сиёсий тизимдаги қарашлари ўхшашлигига ҳамда айрим функциялари эквивалентлигига қарамай, партиялар ва манфаатлар гуруҳлари ташкил этилиш принциплари ва фаолиятининг хусусиятлари борасида жиддий фарқларга эга.

Хулоса.

Манфаатлар гуруҳининг давлат бошқаруви тепасига у ёки бу тарзда келишга интилувчи сиёсий партиядан асосий фарқи манфаатлар гуруҳининг ҳокимиятга келишга ҳаракат қилмаслигида кўринади. Манфаатлар гуруҳи кенг доирадаги ижтимоий ҳаракатлардан ўзининг яхлитлиги (компактлиги), шахслараро алоқаларнинг ривожланганлиги, юқоридаги даражадаги бошқарилувчанлиги билан фарқ қилади. Шу билан бирга манфаатлар гуруҳи ижтимоий ҳаракатлар муҳитида пайдо бўлиши ҳамда муайян шароитларда сиёсий партияларга айланиши мумкин.

Республикамизда фуқаролик жамиятини жадал ривожлантириш

Сиёсатшунослик / Политология / Political Sciences

борасида (айниқса, фуқароларнинг сиёсий-ҳуқуқий дахлдорлигини ошириш борасида) қатор таклиф ва тавсияларни бериш мақсадга мувофиқдир:

- фуқароларни ҳокимият тузилмаларида ишлашда иштирок этишларини рағбатлантириш, бошқарувнинг давлат-ижтимоий (жамоат) тузилмаларини яратиш;

- фуқароларнинг кенг доираси орасида ҳозирги маъмурий ислохотларнинг мазмуни ва вазифаларини тушунтириш;

- ижро ҳокимияти қабул қилган қарорларни мажбурий тарзда оммага эълон қилиш;

- фуқаролар ижро ҳокимияти қарорларининг асосланганлик даражаси ҳақида ўз фикрларини билдиришларига асос бўлиши учун у ёки бу қарорлар қабул қилинишини омма олдида асослаб бериши;

- ҳокимият органлари ва ўзини ўзи бошқариш органлари ҳаракатлари устидан бевосита шикоят қилиш амалиётининг мавжудлиги.

Шундай қилиб, манфаатлар гуруҳлари ҳам сиёсий партиялар сингари аҳолининг давлат билан муносабатларида воситачи ролини бажарадилар. Манфаатлар гуруҳларининг вакиллик функцияси ҳокимият органларига босим ўтказиш, умумий манфаатларга эришишга интилаётган давлат билан хусусий мақсадлар ва манфаатлар соҳасини ифодаловчи фуқаролик жамияти ўртасида воситачилик қилишдан иборат. Бугунги кунда партияларга одатда давлат сиёсатини шакллантириш жараёнларида муҳимроқ роль берилишига қарамай, манфаатлар гуруҳларининг сиёсий

вакиллик тизимидаги аҳамияти тўхтамай ошиб бормоқда.

Хулоса қилиб айтидиган бўлсак, турли манфаатлар гуруҳларининг ҳаракатлари сиёсий тизим тузилишининг мураккаблашувига имкон яратади. Мамлакатимизда сиёсий партиялар ҳамда манфаатлар гуруҳларининг мавжуд бўлиши ва реал муносабатларни акс эттирган ҳолда фаолият кўрсатиши – демократик ҳуқуқий давлат ва кучли фуқаролик жамиятини барпо этишнинг асосий гарови бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Пугачев В.П., Соловьев А.И. Сиёсатшуносликка кириш. – Т.: Янги аср авлоди, 2004.
2. Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию. М., 1995.
3. Вебер М. Избранные произведения: пер. с нем. / М. Вебер; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайдено. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
4. Даль Р. О демократии: пер. с англ. А. С. Богдановского / Р. Даль; под ред. О. А. Алякринского. – М.: Аспект Пресс, 2000.
5. Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп: пер. с англ. / М. Олсон. – М.: ФЭИ, 1995.
6. Парсонс Т. О социальных системах / Т. Парсонс; под ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. – М.: Акад. проект, 2002.
7. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже; пер. с фр. – М.: Акад. проект, 2002. – 560 с.

Сиёсатшунослик / Политология / Political Sciences

8. Лепехин В. А. Лоббизм / В. А. Лепехин.
– М.: Фонд IQ, 1995.
9. Перегудов С. П. Группы интересов и
российское государство / С. П.
Перегудов, Н. Ю. Лапина, И. С.
Семененко. – М.: Эдиториал УРСС,
1999.
10. Финансово-промышленные
группы и конгломераты в экономике
и политике современной России /
науч. ред. Я. Ш. Паппэ. – М.: Центр
полит. технологий, 1997. – 260 с.
11. Макаренко В. П. Групповые
интересы и властно управленческий
аппарат: к методологии
исследования / В. П. Макаренко //
Социол. исследования. – 1996. – № 11.
– С. 120–128.
12. Berry J. The Interest Group Society.
New York: Longman, 2009. 228 p.
13. Sekwat A. Interest Groups
// International Encyclopedia of Public
Policy and Administration / ed. by J.
Shafritz. Vol. 2. Boulder: Westview
Press, 1998. P. 1159–1161.
14. Petracca M. The Rediscovery of
Interest Group Politics // The Politics of
Interests: Interest Groups Transformed
/ ed. by M. Petracca. Boulder: Westview
Press, 1992. P. 3–31.
15. Harris F. America's Democracy: the
Ideal and the Reality. Glenview: Scott
Foresman & Co, 1986. 702 p.
16. Джордан Г. Группы давления,
партии и социальные движения: есть
ли потребность в новых
разграничениях? // МЭиМО. 1997.
№ 1. С. 82–97 (Jordan G. Pressure
Groups, Parties and Social Movements:
is there a Need for New Delineation?
// MEiMO. 1997. N 1. P. 82–97.).